

SPOR IZMEĐU DUBROVAČKE REPUBLIKE I TURSKOG ZAKUPNIKA SKELE U VACU U VEZI S TRGOVINOM KOŽAMA

U drugoj polovini XII. vijeka počinje ekonomski uspon Dubrovačke komune i bizantska vrhovna vlast je još samo nominalna. Otada pa dalje su sva nastojanja Dubrovnika usmjerena na razvitak ekonomskog uzdizanja pomoću što intenzivnije trgovačke djelatnosti. Njegovi su se upravljači bavili politikom samo toliko, koliko je bila od utjecaja na unapređenje i proširenje trgovačke razmjene i na osiguranje povoljnih uvjeta i povlastica na tržištima prostranog zaleđa. Zahvaljujući protektoratu moćnih i velikih država nisu trebali održavati vojsku i mudro su izbjegavali svaki ratni zapletaj, pa makar to bilo i pod cijenu plaćanja godišnjeg danka vladarima susjednih zemalja, da bi u njima mogli slobodno trgovati. Tako su na pr. srpskim vladarima plaćali godišnje po 2.000 perpera.¹

Kada su Turci zauzimanjem Galipolja 1354. godine stupili na evropsko tlo i odatle nastavili osvajanje Balkanskog poluotoka, Dubrovčani su već od Bajazida I (1382-1402) ishodili povelju, da mogu slobodno trgovati po cijelom Turskom carstvu.² U toku XV. i XVI. stoljeća Dubrovačka republika je doživjela svoj najveći ekonomski, politički i kulturni uspon.³ Posljednja dva tri decenija XVI. stoljeća odigravaju se, međutim, značajniji događaji, koji nepovoljno utječu na razvoj mediteranske trgovine uopće. Prvi turski poraz na moru kod Lepanta (1571),⁴ veliki pad akće u 1584, izazvan prilivom američkog srebra u

¹ *Sveznanje*, opšti enciklopedijski leksikon, str. 634, stub. 2.

² F. EFENDIĆ, *Plaćanje dubrovačkog danka Turcima* u kalendaru Gajret od 1939, str. 218; KRAELITZ dr. FRIEDRICH, *Osmanische Urkunden in türkischer Sprache aus der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts* Ak. d. Wiss. Wien, Phil.-hist. Kl. Sitz. Ber. 197, Bd. 3. Abhandlung. Wien, 1921, str. 6 i sl.

³ Enc. Jugosl., 3. knj. str. 137 stub. 2.

⁴ Alessio BOMBACI, *Das Osmanische Reich* u *Historia Mundi*, VII Bd, Bern 1957, str. 472.

1580. g.,⁵ sve jače prodiranje zapadnoevropskih država na tržišta Sredozemlja, pa i samo otvaranje splitske luke⁶ počelo je smetati i stvarati krupne poteškoće trgovačkom prometu Dubrovačke republike.

Koristeći se svojim trgovačkim uporištima po prostranom Otomanskom imperiju, a potpomognuta svojom razvijenom trgovačkom flotom i tradicionalnom diplomatskom vještinom, ona je i u toku XVII. stoljeća uspijevala odolijevati tim nepovoljnim faktorima.⁷

Najgorčenja borba za održavanje dubrovačke trgovačke konjunktore vođena je od 1626. do 1645. g., kada su Mlečani, da bi isključili trgovačku konkurenciju Dubrovnika, na Jadranskom moru počeli plijeniti dubrovačke lade krcate solju, koju su čak i u more bacali.⁸

Za trajanja Kandijskog rata (1645 do 1669) mletačka konkurencija Dubrovniku preko splitske skele sasvim je jenjala i tako se sve do katastrofalnog potresa (6. IV. 1667) trgovina Dubrovnika u punom opsegu nesmetano odvijala, a njegovo bogatstvo i blagostanje i dalje raslo.⁹

Međutim, nije bila samo Venecija, koja je dubrovačkoj trgovini nanosila štete i stvarala zapreke. I mnogi domaći trgovci Turske carevine (osobito Židovi, Grci i Armenci) počeli su se baviti izvoznom i uvoznom trgovinom većeg stila, što je također nepovoljno utjecalo na tadašnje monopolističke pozicije dubrovačke trgovine.

Pored toga bilo je kršenja i nepriznavanja povlastica koje su carskim poveljama i vjerodajnicama Dubrovniku zajamčene, pa su upravljači Dubrovačke republike bili često prisiljeni, da svim raspoloživim argumentima na Porti dokazuju i obezbjeđuju svoja ranije stečena prava i privilegije.

To je iziskivalo mnogo truda, diplomatske umještosti, troška i vremena, kao što ćemo vidjeti iz niza turskih listina dubr. Državnog arhiva, koje se odnose na dugotrajni spor između Dubrovnika i intendanta (nāžira) zakupnog područja (muqāṭa'a) Vaca budimske oblasti.

Između tih dokumenata donosimo jedan originalni ferman (carsku zapovijed) u *faksimilu* originala, *prijepisu* i u punom *prijevodu*, da bi se vidjelo, kako su Dubrovčani prema ranijim vjerodajnicama turskih sultana mogli kakvom bilo robom trgovati po cijeloj Turskoj carevini pod uvjetom, da Turcima plate 2% od vrijednosti prodane robe na ime carine. Po jednoj zapovijedi (fermanu) sultana Bajazida II (1481 do 1512) od 23. zu'l-hidždže 915^b = 3. IV. 1510. trgovci muslimani plaćali su 3%, haračari (obveznici tributa) 4%, stranci (inozemci) 5%.

⁵ Ibidem, str. 470.

⁶ Dr. Grga Novak, Split u svjetskom prometu, Split 1921, str. 86, 98 i sl. te str. 100, 107 i sl.

⁷ Ibidem, str. 117 i sl.

⁸ Ibid., str. 126 i sl.

⁹ Ibid., str. 128.

dok su dubrovački trgovci plaćali samo 2% carine za prodanu robu na turskom teritoriju.¹⁰

Jedini izuzetak pritom činili su glavni gradovi (prijestolnice) Turske: Brusa, Drinopolje i Istanbul, gdje su dubrovački trgovci u prva dva grada plaćali 3% a u trećem 5% carine na robu, kojom su u tim gradovima trgovali.¹¹ Taj carinski prihod obračunavao se i plaćao posebno, to jest nije bio uključen u globalni trogodišnji iznos od 300.000 akči, o kojem je riječ i u našoj povelji i koji su iznos izaslanici kneza polagali visokoj Porti u godišnjim obrocima po 100.000 akči.¹²

¹⁰ Gliša ELEZOVIĆ, *Turski spomenici*, knj. I sv. 1 i sv. 2. Beograd 1940-1952, Sv. 1, str. 542-551 (pod tek. br. 148), naročito str. 543-545 i faksimili originala u sv. 2, str. 138 i sl. - U istom djelu objavljeni su (u prijevodu i faksimilima) i neki raniji fermani Bajazida II, kao i kasnije od sina mu sult. Selima I (1512-1520), prema kojima su dubr. trgovci za prodanu robu u Turskoj plaćali samo 2% na ime carine. Navodimo ih kronološkim redom: 1. pod rednim brojem 104, sv. 1, str. 294-297 i sv. 2, str. 91 ferman od 25. V. 1498; 2. redni br. 115, sv. 1, str. 327 i d. i sv. 2, str. 102 ferman od 22. IV. 1501; 3. red. br. 130, sv. 1, str. 369-375 i sv. 2, str. 116 ferman od 22. VII. 1505; 4. i 5. red. br. 131 i 132, sv. 1, str. 375-382 i sv. 2, str. 117 i sl. dva fermans od 30. VII. 1505. Na Bajazidove nadovezuju se fermani sultana Selima I; 6. red. br. 152, sv. 1, str. 556-570 i sv. 2, str. 143 od 4. odn. 5. III. 1513; 7. red. br. 154, sv. 1, str. 572-579 i sv. 2, str. 145 ovjereni prijepisi fermans (obnavljanje vjerodajnice) od 7. III. 1413, te 8. red. br. 155, sv. 1, 579-581 i sv. 2, str. 146 ferman od 12. III. 1513.

Istina, u svim tim fermanima nigdje se ne kaže, da se u Brusi, Drinopolju i Istanbulu plaćao neki veći postotak carine, nego se samo u nekim od tih citira kraći pasus dubrovačke pritužbe, gdje se izričito spominje Istanbul.

Ovom prilikom bismo istakli i neke fermans sult. Mehmeda II Osvajača, koje je Elezović u istom zborniku objavio pod red. brojevima 12 od 10. IX 1462. (str. 38 i sl.), 25 od 14. XI. 1496. (str. 126 i sl.) i 39 od 22. II. 1475. (str. 166 i sl.) te sv. 2 (str. 43). Dok se u prva dva fermans (br. 12 i 25), koje je ranije Fr. Kraclitz objavio zajedno s faksimilima u »*Osmanische Urkunden in türkischer Sprache*... str. 46-48 te 51 i sl. govori, da se Dubrovčanima kao haračarima dopušta da slobodno putuju i trguju po Turskom carstvu uz plaćanje uobičajene carine, ne navodeći u kojem postotku, dotle se iz trećeg fermans br. 39 upućenog kadiji Valone daje jasno zaključiti, da je ta uobičajena carina iznosila 4% dakle postotak, koji se u Turskoj naplaćivao od nemuslimana trgovaca, t. j. od raje.

Iz toga se ujedno daje izvesti zaključak, da je trgovcima Dubrovačke republike odobrena privilegirana carinska stopa od 2% poslije 1475 g., vjerojatno tek za vlade Osvajačeva sina Bajazida II.

¹¹ To proizlazi iz tzv. kopije dubrovačke ahdname (vjerodajnice), koja se čuva u dubr. Drž. arhivu pod sign. A^o 28. To je u stvari obnovljena ahdnama, koju je u obliku fermans izdao, odmah u idućoj godini svoga zasjedanja na prijesto sult. Murat III (1574-1595) sredinom rabića I 983^h, t. j. 20.-28. VI. 1575. u Carigradu, a na traženje Dubr. republike preko njenih poslanika Mihe Rovića i Nikole Sorkočevića (!). U njoj su sadržane sve privilegije i obaveze Dubr. republike prema Porti. Pored toga je u toj vjerodajnici utvrđeno, da se za robu prodanu u Istanbulu plaća 5, a za robu prodanu u Brusi i Drinopolju 3, te u svim drugim mjestima Rumelije 2 akče od 100 akči. Zatim je uvjetovano, da se ta carinska pristojba ima plaćati osjekom (paušalno) 100.000 akči godišnje i da Dubrovnik postavlja svoje utjerivače (šamile) svake tri godine, koji će svakih šest mjeseci polagati u carsku blagajnu po 50.000 akči. U taj paušal nije uključena carina spomenutih triju gradova. Pri kraju se sultan zaklinje dušom svoga djeda, vjerom i životom (doslovno: glavom) svojih sinčića, da će se toga svega pridržavati.

¹² Prema jednom ovjerenom prijepisu berata (carskog patenta) sult. Sulejmana Zakonodavca (1520-1566) od 4.-13. XII. 1556. (I. dekada safera 964^h), koji se na-

U prvo vrijeme dubrovačko-turskih odnosa 2% carine od dubrovačkih trgovaca ubirali su turski financijski službenici i izdavali im na licu mjesta potvrde, koje su izaslanici Dubrovačke republike svake godine u zapečaćenim vrećicama zajedno s godišnjim tributom predavali visokoj porti.¹³ Kasnije, međutim, kako se to iz našeg fermara razabira, carinu od dubrovačkih trgovaca naplaćivali su egzaktori (šamili) njihova povjerenja i ubrane iznose uplaćivali u državnu blagajnu.

*

U toku dosadašnjeg rada na turskim ispravama dubrovačkog Državnog arhiva pregledali smo oko 3.500 turskih akata i među njima naišli na carske patente (berate) i povelje (fermane) u originalu ili u ovjerenom prijepisu, kao i na druge vrste isprava, koje nam svojim datiranjem kazuju, da se spor između financijskog intendanta (nāžira) Vaca i Dubrovnikā oko plaćanja ili neplaćanja carinske pristojbe na volovske i bivolje kože vukao od 1626. do 1635. godine.

Nije isključeno, međutim, da će se naći još nešto isprava u vezi s tim sporom, budući da treba pregledati još okruglo 7.000 turskih listina u dubrovačkom arhivu.

Ali nam zasada i tih pribilježanih petnaest isprava (E¹¹²¹⁴⁵, C^{654a}, A²⁰¹³, A¹⁰²⁶, B^{1419a}, B⁴³¹³, B⁴³⁴, A^{8112a}, A^{1029a}, A⁷⁹⁷, A¹¹¹, B⁴⁸⁵, B⁴³⁷, A⁸¹¹⁸ i nedatirana E^{112136a}), čije sadržaje iznosimo u dužim ili kraćim izvodima prije cirkularnog fermara, koji je predmet našeg prikaza, daju zaokruženu i dosta jasnu sliku tog desetogodišnjeg spora između Dubrovačke republike i vackog financijskog ravnateljstva budimske oblasti.

Držeći se kronološkoga reda, na prvo mjesto dolazi prijepis *divanske tezkere* E¹¹²¹⁴⁵, izdate u Budimu sredinom I. džumade 999^h = 7. – 16. III. 1591. Na desnoj je margini pored teksta klauzula ovjere budimskog kadije Ahmeda, ali bez pečata (muhura) ispod teksta, što nas dovodi u sumnju da bi i ta bilješka mogla biti prijepis. Međutim, i pored toga je ta isprava velikih dimenzija¹⁴ veoma interesantna, jer nam pruža mnogo podataka o tadašnjoj turskoj fiskalnoj organizaciji osvojenih širokih područja, koja su obuhvaćena financijskom upravom takozvane Vacke mukate. Njoj su pripadale pristojbe na volove i konje, a poglavito na volovske kože. Osim toga njezin prihod sačinjavale su i pristojbe na zarobljenike (pendžik) iz nekih pograničnih područja.

Taj akt vrhovne financijske kancelarije (divāna) u Budimu upućen je glavnom kadiji Budima kao inspektor (kontroloru) svih mukāta

lazi u dubr. Drž arhivu pod br. B¹⁴³ 51, bilo je određeno, da se svakih 6 mjeseci uplaćuje po 50.000 akāi, od čega se očigledno kasnije prešlo na godišnje otplate.

¹³ ELEZOVIĆ G. *Turško-srpski spomenici dubrovačkog arhiva*, Beograd 1932. str. 6 i d.

¹⁴ 37.5×36 cm, sam tekst: 35–45×28 cm, pisan sitnijom riqā-divānijom, 47 redaka, čije čitanje traje skoro puni sat.

(muqāṭa'āt mufettiši), kojemu se daje na znanje, da je istekao rok zaduženja (obaveze) finansijskog upravljanja (tahvila)¹⁵ nad područjem mukate Vaca i pripadajućih mu skela i ostalih raznih poreznih jedinica (aqlām-i muteferrīqa), koje je bilo povjereno dvorskom čaušu Šabanu i Zijameta dostojnom Husejnu-agi, pod uvjetom, da su pod nadzorom Osman-bega, sandžak-bega (okružnika) Ostrogona.¹⁶ Taj trogodišnji rok počeo je na Đurđev-dan (rūz-i hīzir evvelinden¹⁷) 20. rabi'a I 992^b l. IV. 1584; a svršio na Đurđevdan 6. džumade I 995^b 14. IV. 1587, a iznos mukate (zakupa) je 207 x 100.000 akči i ktomu mukata Maroša, čije je trajanje uživanja feudalne privilegije (»tahvīl«) počelo 1. ševvala spomenute (992^b) godine, to jest 6. X. 1584., a trogodišnji zakup je iznosio 9 x 100.000 i 15.000 akči, dakle obadvije mukate zajedno 216 x 100.000 i 15.000 akči (što znači 21,615.000 akči ili 216 tovara i 15.000 akči¹⁸). Iz dokumenata razabiremo, da se ta feudalna privilegija (»tahvīl«) namjeravala povjeriti nekom drugom, ali je na navaljivanje svih slojeva žiteljstva i s obzirom na to, da su spomenuti Osman-beg i njegovi ljudi zato najsposobniji budimsko je vijeće (divan) zaključilo da obnovi s navedenima taj tahvil (zaduženje upravljanja prihodima tog finansijskog područja) za dalje tri godine. Tom prilikom se navode oblasti i mjesta tog prostranog područja (okruzi Budim, Segedin, Solnok, Srijem, oblasti Temišvar, Erdelj, Vlaška, Rumelija, Bosna, Hercegovina i mjesta Jegra, Papa, Nograd, Sečan, Siget, Győr – Janik, Beograd, pa čak Klis i Gabela kao pogranična područja). U ispravi se navode i pristojbe (od konja i goveda u graničnim područjima po 1 groš, a za one, koji ostaju u zemlji za tegljenje odnosno vuču po 25 peneza, ili 12 1/2 peneza, ukoliko su za klanje određeni. Na četiri komada volovskih koža uzima se 1 groš). Zatim se određuje, da za trgovanje volovskim kožama pokrajinska blagajna u Temišvaru ima pozajmiti 30.000 groša, a po isteku zakupa (tahvila) zarada od 15 tovara akči ima se uplatiti u carsku blagajnu. Spominju se i dnevnice posluži i pisarima pojedinih poreznih kancelarija. Nadalje se određuje, da se, od dohotka zakupa ima pravovremeno položiti 35 tovara akči kod svake isplate prinadležnosti vojnim osobama.

Drugi je po kronološkom redu dokument kod fočanskog kadije Ahmeda, sina Sejjidijeva, ovjereni prijepis cirkularnog fermana, pod signaturom C⁶ 54a, ispostavljen u Budimu 15. ša'bhāna 1034.^b to jest 23. V. 1625., upućen na kadije Novog Pazara, Tašlidže (Pljevalja),

¹⁵ Usporedi, FEKETE L., *Die Siyāqat Schrift in der türkischen Finanzverwaltung*, (Budapest 1955) knj. I, str. 237^a; zatim Nedim FILIPOVIĆ, O izrazu »tahvīl« u Priložima za orijentalnu filologiju i istoriju Jugoslavenskih naroda pod turskom vladavinom, knj. II (1951), (skraćeno P O F), str. 239-247, osobito str. 241, 243 i 245.

¹⁶ Esztergom (Gran), sada pripada Čehoslovačkoj republici pod imenom Šturovo. Vidi Fekete, *Siyāqat...* str. 237^a.

¹⁷ Ibidem str. 240.¹⁵ taj izraz »rūz-i hīzir evvelinden« znači i »od početka proljeća«.

¹⁸ Ibidem str. 37^a.

Čajniča, Foče, Višegrada i svim kadijama na putu do Dubrovnika, kao i svim komandantima mjesta i janjičara u tim kadilucima.

U fermanu se ističe, kako se intendant (nāzir) Vaca Mustafa, koji je jedini ovlašten da ubira carinsku pristojbu na volovske kože u navedenim kadilucima, požalio, da povjerenici (umena) i utjerivači (ʿum-māl) tih kadiluka sprečavaju njegove carskom odredbom ovlaštene ljude da ubiraju tu carinsku pristojbu i time nanose gubitke u prihodima spomenutog nāzira, kao što ugrožavaju i urednu isplatu beriva momčadima budimske krajine i vacke tvrđave. S obzirom na to, da se car po uvidu u teftere¹⁹ (popise) mukate (zakupa), pohranjene u blagajni Budima, osvjedočio, da carinske pristojbe na volovske kože, sakupljene u oblastima (ejaletima) Budima, Temišvara, Kanize i Jegre (Egre)²⁰ kao i na one, koje se donose iz Vlaške (Eflāk), Moldavije i Besarabije (Bugdan), Erdelja i Rumelije, od samog početka pripadaju isključivo financijskom području, odnosno direkciji (nazāret)²¹ Vaca. Za vrijeme nevjerničke okupacije Vacke tvrđave, protivno mnogobrojnim naredjenjima sultana i sadašnjeg budimskog vezira *Mehmed-paše*²² i protivno ranijem običaju, povjerenici i utjerivači (exactores) spomenutih kadiluka uvrstili su u svoje isprave i pravo pobiranja navedenih pristojbi. Zbog toga sultan naređuje, da po primitku njegova naređenja, koje šalje po subaši Ibrahimu, pukovniku budimskih janjičara (Budun Ćorbadžilerinden)²³ ne dopuste svojim povjerenicima i utjerivačima niti kome drugom, da se u to umiješaju. Ujedno se naređuje, da strogo upozore i trgovce, da bi na volovske kože carinsku pristojbu davali onim utjerivačima, koji im mogu dati potvrdu s pečatom spomenutog nazira (Mustafe). Svi neposlušni imaju se s punim adresama prijaviti spomenutom budimskom veziru. U fermanu je izričito navedeno, da se od svake volovske kože naplaćuje 28 penza,²⁴ kako je to od početka bilo.

¹⁹ O značenju i porijeklu riječi »tefter« vidi Fekete, *Siyāqat*... str. 69 napomene 3 i 4.

²⁰ Usp. napomenu 55 na str. 354 *Glasnika istoriskog društva u Novom Sadu*, (skraćeno: GIDNS) knj. V, sv. 3. Tu je navedena i administrativna podjela turske Mađarske u početku 17. st., koja se poklapa s onom u fermanu.

²¹ O pojmu »nazāret« vidi FEKETE: op. c. str. 595^a, 597 i 607.

²² U djelu E. de ZAMBAUR, *Manuel de Généalogie et de Chronologie pour l'histoire de l'Islam*, 1927, na str. 169 u listi Budimskih paša zabilježen je pod imenom Šuḫī Muhammad s oznakom, da je u toj 1034^h. godini po peti put budimski vezir. Više o njemu u Sidžilli «Osmāni (SO), knj. IV str. 150 pri dnu i d.

²³ »Ćorbadži« u tursko-turskom rječniku Sāmibey Fräserija znači časnik jednog janjičarskog odreda (jednog te istog kazana), ravan rangu kapetana, a u Zenkerovu rječniku je to zapovjednik janjičarske regimente, dakle pukovnik, što bi se u ovom slučaju podudaralo s njegovom titulom »subaše« u smislu naše napomene br. 27.

²⁴ FEKETE L., op. c. na str. 238 navodi, da »pēnz« u mađ. jeziku znači »novac« i da je po prilici jednak vrijednosti akče (aspre). I ELEZOVIC GI. u svojim *Tursko srpskim spomenicima*... na str. 80 s. v. »penze« bilježi, da je 1713. g. bio jednak vrijednosti akče.

Iste godine izdat je također u Budimu ferman, kojega je ovjerovljeni prijepis u dubrovačkom arhivu pod sign. A²³ 13. Tačnost prijepisa potvrdio je fočanski mevla (kadija) Husejn Berberi. Prepisivač je, međutim, i onako vrlo konfuzni i veoma zamršeni tekst još više otežao očiglednim ispuštanjem riječi, u čemu je ostao dosljedan i u prepisivanju datuma, jer je od hidžranske godine 1034. prepisao samo arapsku riječ »arba'a«, to jest samo »četiri«, a drugo je izostavio. Kako je ferman adresiran na *bosunskog namjesnika Murteza pašu*, sarajevskog glavnog kadiju i ostale kadije Bosne, te se pri kraju, kao i kod prethodnog fermana (C⁶ 54 a) spominje *budimski vezir i serdar (vojskovođa) Mehmed paša*, kojemu se imaju prijaviti neposlušni, dalo se po tome bezdvojbeno odrediti, da je ferman ispostavljen 1034^h g. Iz naše napomene 28 vidi se jasno, da je *Murteza-paša* bio bosanskim namjesnikom te godine, a iz napomene 22, da je *Mehmed-paša* bio po peti put budimskim vezirom 1034^h godine. Prema tome bi tačno datiranje glasilo 23. zu'l-qa'de (103)4^h, to jest 27. VIII. 1625. g.

Po sadržaju priznaje taj ferman također isključivo pravo ubiranja carinske pristojbe na volovske kože Vackoj financijskoj direkciji, odnosno njezinu direktoru (nāžiru) Mustafi. Iz njega doznajemo, da je u tom oštećivan i ometan donosilac prethodnog fermana subaša (zapovijedajući oficir spahija jednog okruga – distrikta)²⁵ Ibrahim u okruzima (sandžacima) Bosne, Klisa, Krke, Hercegovine i Like, zatim u okruzima Srijema, Segedina, Zvornika i u oblasti Bačke. Trgovci i dželepčije (ovdje: izvoznici i uvoznici stoke) u spomenutim su oblastima sakupljali volovske i svinjske kože i odnosili ih na more, pa su pristojbe od tih volovskih koža pripadale intendantu (nāžiru) Vaca Mustafi.

Međutim su utjerivanje tih pristojbi ometali neki ljudi i na taj način nanosili gubitke i štetu berivima vojnika budimske krajine i imovini njihove financijske uprave (nažaret). Zbog toga se na njihov zahtjev naređuje, da se postupi u smislu »uzvišene zapovijedi« poslana po budimskim janjičarima Behram-baši i Mustafa-baši.²⁶ U konačnoj dispoziciji spominju se područja Srijema, Smedereva, Segedina, Bačke, Vlaške i njihove okolice, odakle dželepčije odnose volovske, konjske (alaše)²⁷ i svinjske kože na morske obale, pa od volovskih koža pristojba pripada intendantu Vaca, te se ima po starom običaju samo njegovim ljudima isplaćivati. I ovdje prekršitelje carske naredbe treba javiti budimskom veziru i serdaru Mehmed-paši.

Dok tako ovjerovljeni prijepisi *budimskih fermana* štite interese Vackog nazira, nekoliko mjeseci kasnije ispostavljen je u Carigradu

²⁵ Paul WITTEK, *Zu einigen frühosmanischen Urkunden u W Z K M*, Bd. 54, str. 248 ili u EI s. v. »Su-Bashy«.

²⁶ Baša ili beše je titula vojnika nižeg ranga. Poblize KREUTEL-SPIES, *Leben und Abenteuer des Dolmetschers Osmanaga* str. 152²¹⁰, 320.

²⁷ Zenkerov rječnik s. v. »Alaše« – ledja; teretni konj. Međutim Samibey, koji tu riječ u svom tursko-turskom rječniku uopće ne bilježi, ima je u svom tursko-francuskom rječniku u značenju: sedlu i samaru priučeni konj.

ferman A¹⁰ 26 s velikom (22 × 26,50 cm) zlatne boje mastilom izvučenom i plavo i crveno kićenom tugrom (stilizovani sultanov emblem), ispod koje je nanizano 27 redaka crnim mastilom u divāniji (vrsti pisma) pisanog teksta, na smeđe bijelom papiru (55 × 27³ cm) i s tačnim datumom od 1. šafera 1036^h, to jest 22. X. 1626., koji ubiranje pristojbi na volovske i konjske kože od dubrovačkih trgovaca oglašava protivpravnim i u neskladu s obnovljenom vjerodajnicom. Ferman je adresiran na bosanskog beglerbega (zapravo namjesnika), koji je ujedno upravitelj (mutešarrif) hercegovačkog sandžaka (za njegovo ime ostavljena praznina ostala neispisana) i na kadije Foče, Novog Pazara i ostale kadije hercegovačkog okruga (sandžaka).

Odmah iza adrese navodi se, da su dubrovački poslanici došli na dvor i izjavili, da imaju ponovo izdatu im carsku vjerodajnicu (ahdnamu), prema kojoj su njihovi trgovci pri sabiranju i kupovanju volovskih i konjskih koža oslobođeni carinske pristojbe. Prije toga se događalo, da su im utjerivači carinske pristojbe na volovske kože, koje je Budim (carskim) časnim naređenjem postavljao, tražili, da kao i ostala raja plaćaju carinsku pristojbu na volovske kože u oblastima (ejaletima) Budima, Bosne, Temišvara, Kanjiže, Jegre, Erdelja i u drugim oblastima Rumelije. Ali se tako što god nije dosada dogodilo u Foči, Novom Pazaru i Hercegovini. Radi toga sultan naređuje, da se u spomenutim kadilucima od dubrovačkih trgovaca ne uzima nikakva pristojba i da se i budimski utjerivači ubuduće klone toga. U koliko bi se ispostavilo, da su u Novom Pazaru dubrovačkim trgovcima oduzeli kožu i drugu robu, to im se ima sve vratiti, a ako se iz Budima iskažu kakvim (carskim) naređenjem, ima se to naređenje zapostaviti (zabraniti) i u smislu ovog časnog fermana postupiti. Ferman ne sadržava nikakvih kaznenih sankcija za prekršitelje.

Prema prijepisu fermana B¹⁴⁴ 9, koji je ovjerio novopazarski kadija Mustafa, sin Abdullatifov, i koji je izdan sredinom šafera 1036^h, to jest 1.-10. XI. 1626. u mjestu, koje je prepisivač propustio napisati, stavlja se na znanje kadijama Novog Pazara i Nove Varoši, da se za imenovano blago i stoku, kao i za njihove kože, među ostalim i za volovske kože, koje prolaze u područje rata (izvan granica Turske), naplaćuju u korist državne blagajne označene pristojbe. (Tako je na primjer za pojedinu volovsku kožu označena pristojba od 12 akči). Taj prihod pripada financijskoj upravi Vaca i okolnog područja, a namijenjen je za pokriće prinadležnosti vojnih posada budimske oblasti (ejaleta).

Tim se osnažuje budimsko časno naređenje, koje je izdato zakupniku, čije ime nije upisano u prazno izostavljenom prostoru retka. Sudeći po dispoziciji u prilog Vacke mukate, ferman je morao biti ispostavljen u Budimu.

Iako nije datirano, kronološki na šesto mjesto stavljamo originalno pismo budimskog vezira Murteza paše²⁸ B¹³ 13, jer njegov veliki okrugli pečat (muhur), ispod trokrake penče²⁹ na desnoj margini pri početku prvih redaka pisma, ima urezanu godinu 1036^h, to jest 22. IX. 1626. do 11. IX. 1627. U tom pismu upućenom vlasteli Dubrovnika, Murteza-paša potvrđuje, da je saznao njihovo gledište iz pisma, koje su mu njihovi izaslanici donijeli. Ističući poslušnost dubrovačke vlastele prema caru otomanske dinastije još u doba pokojnog sultana Orhana, koji im je i vjerodajnicu (ahdnamu) izdao i koju su onda i pozniji sultani obnovili, Murteza-paša ukazuje na činjenicu, da su u to vrijeme Beograd, Budim i njihova područja bila još u rukama nevjernika. Tek poslije je ta područja osvojio car Sulejman i uspostavio mukatu (područje prihoda)³⁰ Vaca, kojoj su dodijeljeni prihodi od volovskih koža, što se pronose kroz Vlašku, Moldavsku s Besarabijom (Bugdan) i Bosnu, za pokriće prinadležnosti vojske tih pograničnih područja (bu serhadlar kulinu ulufesina). U navedenim vjerodajnicama ne spominju se uopće volovske kože, nego je zabilježena samo riječ »roba« (emti'a). Poslije tog novog osvajanja dodijeljena je posadi njegova graničnog područja (i posebna) blagajna, pa da nitko drugi sa strane ne bi trgovao volovskim kožama, erar je tadašnjem intendantu (naziru) Vaca Osman-begu dao prometni kapital od 30.000 groša, da kupuje svu volovsku kožu, koja padne, i da je iz Komoruna prodaje u Austriju. Kako

²⁸ SO, knj. IV str. 360 bilježi, da je Murteza-paša 1036. godine imenovan budimskim namjesnikom u rangu vezira (ministra). Zambaur u svojoj Genealogiji na listi budimskih paša (str. 169 br. 38) stavlja »Murtada-pašu već sa 1035^h.. a njegova nasljednika »Adjam-Hasan-pašu s godinom 1039^h. I u SO na naprijed navedenoj strani kaže se da je Murteza-paša 1039^h (21. 8. 1629-9. 8. 1630) postavljen namjesnikom Ozije (Očakova). Prema Bašagićevoj *Kratkoj uputi u prošlost Bosne i Hercegovine*, str. 179 »Murtada paša Novošcherljanin« bio je bos. namjesnikom od 1033 (1623)-1036 (1626), što SO i Zambaur uopće ne bilježe, a da je zaista bio i namjesnikom Bosne, svjedoči nam najbolje Murteza-pašino pismo, koje je objavio Fekete na str. 252 svog zbornika »*Türkische Schriften aus dem Archive des Palatins Nikolaus Esterházy 1606-1645, Budapest 1932*« i što je prof. Fehim Bajraktarević između ostalog osobito istakao u svom članku »*Esterhazijski turski spisi o Jugoslaviji, naročito o Bačkoj (poč. 17. veka)*« u Glasniku Istorijskog društva u Novom Sadu (G I D N S), knj. 5, sv. 3, str. 349.

²⁹ Penča ili penča je stilizovani ručni znak velikih vezira, paša i drugih velikodostojnika, ali ne i vladara. Vidi: *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*. knj. XIX, sv. 1-2, (Beograd 1939) str. 199.

³⁰ Pojmu »muqāta'a«, koji se uglavnom tumačio kao davanje pod zakup imanja ili državnih prihoda uz paušalnu zakupninu; paušalno plaćanje, plaćanje osjekom; paušalna zakupnina i t. sl. - poznati mađarski turkolog FEKETE L. je u svom spomenutom najnovijem djelu (*Die Siyāqat-Schrift...*) na str. 85 dao jedno preciznije tumačenje. Po njemu bi izraz muqāta'a značio dakle: utvrđena globalna jedinica podavanja, porezni diskrikt (područje), jedinica državnog posjeda ili javnog dobra pod državnom kontrolom, ili pravo uživanja kao i načina njegove uprave i unovčenja: nadalje i *pravi zakup ili najam*. Donosimo i originalni njemački tekst: »Der Ausdruck »muqāta'a« bedeutet also eine fest bestimmte Abgabeneinheit, einen Steuerbezirk, eine Einheit eines staatlichen Besitzes oder unter staatlichen Kontrolle stehenden Gemeinbesitzes oder Nutzrechtes sowie dessen Verwaltungs- und Verwertungsweise, ferner auch eine wirkliche Pacht oder Miete.«

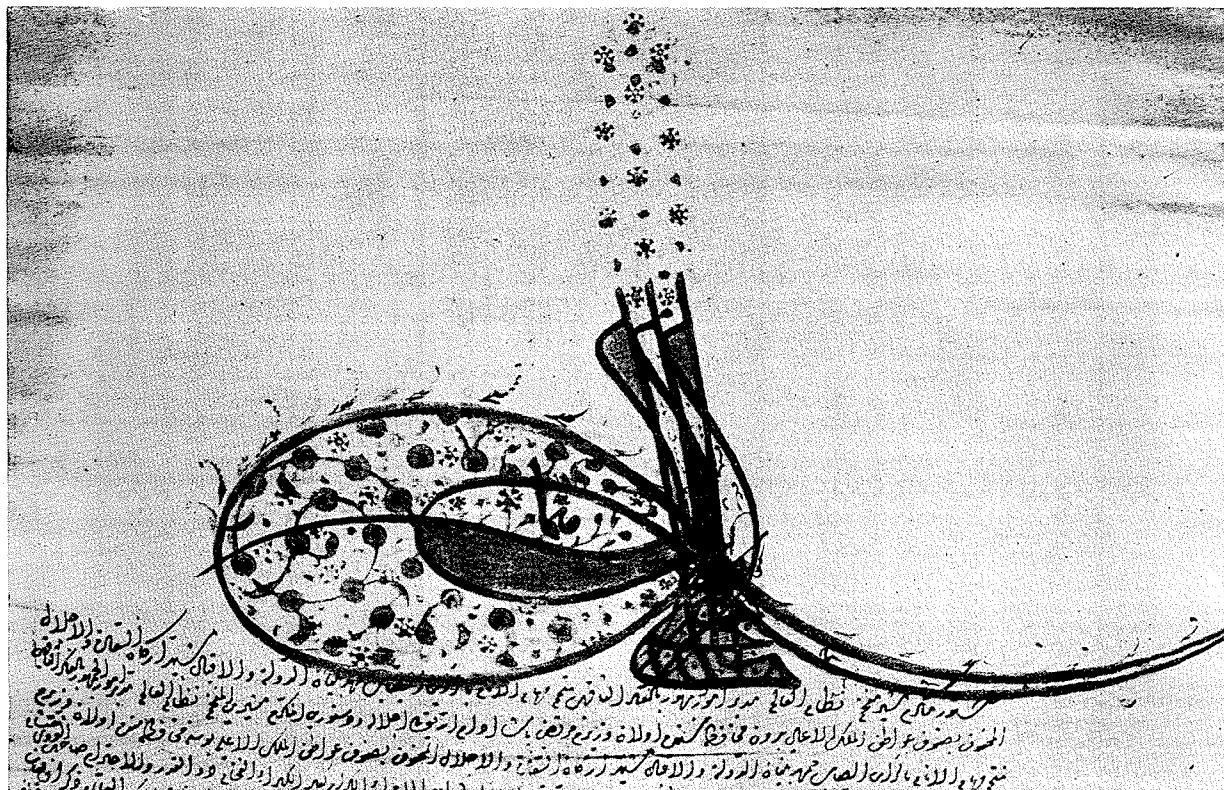
zbog toga nisu mogle volovske kože dopirati do Dubrovnika, došao je njegov izaslanik Mihoč i s naziorom Vaca Osman-begom to pitanje volovskih koža pred starim »bijeje brade« muslimanima svjedocima raspravio i dogovorio tako, kako je to u zakupnom ugovoru i patentnoj diplomii (beratu) zapisano.

Paša zatim postavlja pitanje, odakle bi se namirio nedostatak od 12-13 tovara akći na berivima pogranične momčadi, kada bi bilo tako, kako Dubrovčani tvrde. Ali, s obzirom na pokornost Dubrovnika prema otomanskim carevima, on bi za volju dubrovačke vlastele konačno pristao, da kao i ranije pošalju svog opunomoćenika, da bi se opet s naziorom nagodio tako, da nitko drugi osim dubrovačkih trgovaca neće na moru trgovati volovskim kožama, ali svakako uz uvjet, da se na njih plaća carinska pristojba, jer su kože kasnije postale predmetom posebnog prihoda. Inače nikome ne pada na um, da bi se od dubrovačkih trgovaca ubirala carina na robu, koja je u carskoj vjerodajnici od toga oproštena. To su uvidjeli i dubrovački izaslanici, a to činjenično stanje bit će i caru saopćeno, pa poslije toga da bi i oni (dubrovačka vlastela) mogli stvoriti svoj sud. Pismo je pisano u Budimu.

Još konkretnijeg sadržaja je nedatirano pismo činovnika Mustafa-age br. B⁴⁰ 4, za kojeg se u kratkom talijanskom registru na poledini kaže: »Mutesarif (upravitelj) Budima«. Taj Mustafa uglavnom piše dubrovačkom knezu i vlasteli, da je pristojba na volovske kože namijenjena momčadi osvojene tvrđave Vaca. Međutim su Dubrovčani došli sultanu i lažnim izvještajem se na neki način iskazali časnim (carskim) nalogom, da su u godini 1036^h (to jest 22. IX. 1626. do 11. IX. 1627) dobavili u svoje krajeve 14.000 volovskih koža. I te godine su prometnuli 16.000 volovskih koža. Zatim se u pismu pitaju Dubrovčani, da li misle da im se pristojba na tih 30.000 koža neće uzeti. Nadalje im se saopćava, kako su dvorski komornik Mehmed-beg i dubrovački financijski inspektori (naziri) Andrija, Luka, Mibajlo i drugi, koji su došli u Budim sa svojom vjerodajnicom stupili pred Murteza-pašu, pred kojim je provedena velika rasprava i u toku koje se ispostavilo, da u carskoj vjerodajnici (ahdnami) nema uopće riječi »volovska koža«. Poslije toga su komornici (!) i financijski inspektor (!) odležali 30 do 40 dana u (budimskom) zatvoru i tek uz valjane jamce otpušteni iz zatvora. Nakon toga je Murteza-paša izdao (Mustafi) naređenje, kojega kopiju šalje po svome čovjeku. Ako i s njime stvar ne urede, stavlja im na znanje, da je zaključeno, da im se zaplijeni sukno i ostala roba, koju budu na ovaj kraj poslali. Neke su stvari po (svom čovjeku) cijenjenom gospodinu Sulejmanu poručili te tražili, da bi im i na to dali odgovor.

Po godini, koja je u tekstu navedena, zaključujemo, da je pismo pisano 1037^h (to jest 18. IX. 1627. do 30. VIII. 1628), dakle možda godinu dana ranije od našeg dalje obrađenog cirkularnog fermana.

Poslije tog pisma izdat je u Carigradu cirkularni ferman, upućen budimskom veziru Murteza-paši, bosanskom beglerbegu (namjesniku

Faksimil originalu I. dio

... ودر روز چهارم ...
 ... ودر روز پنجم ...
 ... ودر روز ششم ...
 ... ودر روز هفتم ...
 ... ودر روز هشتم ...
 ... ودر روز نهم ...
 ... ودر روز دهم ...
 ... ودر روز یازدهم ...
 ... ودر روز بیستم ...
 ... ودر روز سی و دوم ...
 ... ودر روز سی و سوم ...
 ... ودر روز سی و چهارم ...
 ... ودر روز سی و پنجم ...
 ... ودر روز سی و ششم ...
 ... ودر روز سی و هفتم ...
 ... ودر روز سی و هشتم ...
 ... ودر روز سی و نهم ...
 ... ودر روز سی و دهم ...
 ... ودر روز سی و یازدهم ...
 ... ودر روز سی و بیستم ...
 ... ودر روز سی و سوم ...
 ... ودر روز سی و چهارم ...
 ... ودر روز سی و پنجم ...
 ... ودر روز سی و ششم ...
 ... ودر روز سی و هفتم ...
 ... ودر روز سی و هشتم ...
 ... ودر روز سی و نهم ...
 ... ودر روز سی و دهم ...
 ... ودر روز سی و یازدهم ...
 ... ودر روز سی و بیستم ...

koji nije imenovan) i kadijama u oblastima (ejaletima) Budima, Bosne, Rumelije i sandžaka Hercegovine, kao i svim kadijama od Budima do Dubrovnika. Ovjerovljeni (od kadije Mustafe, sina Seferova, u Novom Pazaru) prijepis toga fermana pod sign. *A⁹ II2 a* nosi datum 4. rabi'a II 1038^h, to jest 1. XII. 1628. Po tome fermanu mukata Vaca, koja je pripadala budimskom ejaletu, davala je (carskoj blagajni) po 50 tovara akči godišnje, a prema uvjetima povjerenika (umenā) zakupa (iltizāma) uzimalo se od vola i konja (alaše) po jedan groš, a od četiri volovske kože također 1 groš. Dok se tako ubiralo, tvrđava Vac je pala u nevjer- ničke ruke, pa je došlo do poremećaja u zakupu, ali se to prebacilo na druge zakupne jedinice budimskog ejaleta. Zatim se ističe, da su uprav- ljači Dubrovnika tvrdili, da prema svojim vjerodajnicama, te takse nisu dužni plaćati, pa se na mnoge predstavke budimske oblasti u knjigama (tefterima), čuvanim u carskoj blagajni, izvidjelo, da spomenute takse imaju plaćati i dubrovačka vlastela kao i ostali trudbenici (rendžber- ler). Zbog toga se naređuje, da navedene takse moraju plaćati i dubro- vački trgovci na volove, konje i volovske kože prema uvjetima zakupa.

Međutim se Dubrovačka republika nije s time pomirila, nego je već sedam do osam mjeseci kasnije ishodila carski ferman, koji je predmet ovog priloga (članka).

Odmah u početku iduće 1630. godine dubrovački plemići Nikola Sorgo i Dinko Minče (ili Menče) dolaze kao poslanici Republike sultanu Muratu IV, koji im izdaje nišan (carski patent odnosno naređenje) od početka džumade II 1039^h (to jest 16.–25. I. 1630) sign. *A¹⁰ 29a*, u kojemu uvodu se najprije konstatira, da su dubrovačka vlastela prije svih kršćanskih knezova prilikom zasjedanja sultana Orhana (1326. do 1359.–60 ?) na otomansko prijestolje izjavili svoju pokornost i privrže- nost te svojom voljom pristali na tribut, koji im je bio određen. S obzi- rom na to prijašni su im sultani izdali vjerodajnice i mnoge časne na- redbe, na temelju kojih je njihovim trgovcima dopuštena trgovina sva- kóvrskom robom u svim krajevima (Turske) osim Istanbula, Drinopolja i Bruse na kopnu i na moru pod uvjetom da plaćaju 2% carinske pri- stojbe u obliku mukate (osjekom) po 100.000 akči godišnje stime, da tu ratu ni umanjenu ni uvećanu šalju svake godine skupa sa svojim tribu- tom i predaju u carsku blagajnu. Bez obzira na to, prije dvije tri godine financijski je intendant (nazir) Vaca od spomenutih trgovaca tražio ca- rinsku pristojbu na volovske i bivolje kože, koje su oni kupovali i preko Bosne, Hercegovine, Novog Pazara, Foče i ostalih kotareva do- nosili u Dubrovnik. Kada su Portu o tom prekršaju izvijestili, izdata su stroga naređenja, da se takve nepravilnosti više ne čine, ali se Vacki nazir nije dao omesti. Zatim se govori o raspravi tog pitanja pred car- skim vijećem, što smo u idućem sasvim identičnom fermanu opširnije citirali. Pri kraju se traži, da taj carski nišan (odredba) bude na snazi i poštovan.

Manje više istog je smisla i originalni ferman Murada IV pod br. A⁷ 97 od kraja ševoala 1039^h (to jest 3.-II. VI. 1630), koji je upućen jedino budimskom veziru *Hasan-paši*.³¹ U njegovu uvodnom dijelu navodi se, da je na carskom divanu (savjetu) provedena rasprava između dubrovačkih poslanika Nikole Sorge i Dinka Minče (ili Menče) i pravnog zastupnika vackog nazira Fejzullaha zajedno s Ebu Bekirom, koji je mubašir (izaslanik)³² i jedan od aga Ostrogona, s buljugbašom³³ Ahmedom, zapovjednikom vacke čete »*oduševljenih*« vojnika³⁴ (aktivista), subašom³⁵ Alijom, janjičarskim čorbadžijom³⁶ i s ostalim u vezi sa sporom oko volovskih i bivoljih koža. U toku rasprave dubrovački su poslanici izložili, da su dubrovački vlastelini prije svih ostalih kršćanskih knezova sultanu Orhanu izjavili poslušnost i pristali na tribut (džizju) te poslije dobili vjerodajnice i časna naređenja, da osim Istanbula, Drinopolja i Bruse u ostalim (bogom) štićenim zemljama na kopnu i na moru njihovi trgovci plaćaju 2% carinske pristojbe na raznovrsnu robu, kojom trguju, stim, da u carsku blagajnu u to ime polažu 100.000 akči godišnje. Prije dvije tri godine nazir Vaca je protivno vjerodajnici i starom običaju ponovo tražio od dubrovačkih trgovaca carinsku pristojbu na volovske i bivolje kože, koje su oni kupovali u carskim pokrajinama i pronosili kroz bosanske, hercegovačke, novopazarске, fočanske i ostale kadiluke za Dubrovnik. Od te ružne prakse (bid'at) nije htio odustati ni onda, kada je izdato ponovno carsko pismo i naređenje, da to ne čini. Zatim su zastupnik vackog nazira Fejzullah i spomenuti mubašir dali svoje obrazloženje, koje se od dubrovačkog utoliko razlikovalo, što su tvrdili da su pristojbe na spomenute kože priključene njihovu zakupu radi podmirivanja beriva vojnicima vacke tvrđave, što se već dvije godine od dubrovačkih trgovaca ubira i daje za ta beriva. Uvidom u knjige ispostavilo se, da takvo ovlaštenje (berat) nije izdato i da su navodi dubrovačkih poslanika istiniti. Tu okolnost potvrđuje i rumelijski kazasker (vrhovni vojni kadija) *Jahja*³⁷ i zavodi u protokol te izdaje sudsku odluku, na osnovu čega, udovoljavajući molbi dubrovačkih poslanika, i car izdaje u prednjem smislu ferman, koji za razliku od dosadašnjih sadržava određenje kaznene klauzule, da se

³¹ Budimski vezir *Hasan-paša* očigledno je taj, koji je naslijedio našeg Murteza-pašu i kojega ZAMBAUR bilježi na str. 169 kao »*Adjam-Hasan* u godini 1039^h. (od 21. VIII. 1629. do 9. VIII. 1630).

³² Usp. G I D N S, knj. V, str. 354¹³ (mubašir).

³³ Ibidem, str. 356¹⁷ (bölükbaši).

³⁴ FEKETE L., u op. c. str. 97 je mišljenja, da je »*džmā-at-i gönüllüyanā*«, a u našem slučaju *Vac qalcasi gönüllüleri* pogrešno prevoditi s »dobrovoljci« (»Freiwillige«) nego da valja prevesti s »Begeisterte«.

³⁵ Vidi napomenu 25.

³⁶ Vidi napomenu 23.

³⁷ J. HAMMER-PURGSTALL, *Geschichte der osmanischen Dichtkunst* (G O D), III. knj. str. 378 i d. navodi, da je *Jahja efendi*, sin muftije Zekerija efendije, (969-1055^h=1561-1644) bio u više navrata kazaskerom Rumelije. - Vidi i *Qāmūs al-a'lām*, knj. IV, str. 4793.

neposlušni strogo zatvore i prijave, a da one, koje ne treba javljati, sudski kazne. Ujedno se naređuje, da se eventualno u zalog uzete volovske i bivolje kože, novci ili ostala roba, pošto se utvrdi, trgovcima povrati.

Nepune četiri godine kasnije *opet se u Budimu* izdaje jedan ferman, koji je u prijepisu ovjerio novopazarski kadija Mustafa, sin Sulejmanov, signiran sa A¹¹ I. Datiran je 10. ramazana 1043^h (to jest 10. III. 1634) a upućen je samo kadiji Novog Pazara, povodom predstavke sadašnjeg nazira Vaca Davuda, da dubrovački katolici (»Latini«) i pored mnogih budimskih naredenja, izdatih nakon ponovnog osvojenja vacke tvrđave i nakon carskoga naloga i dalje ne plaćaju pristojbe prolaza za volove i konje u visini jednog groša po komadu, a za četiri njihove, kože 1 groš, nego se izgovaraju na carsku vjerodajnicu, prema kojoj oni plaćaju 100.000 akči godišnje za račun carinskih pristojbi. Navodeći, da se to odnosi samo na čohu i tkanine, a što se tiče pristojbi na volovske kože, da su oni (Dubrovčani) došli nelegalno do (carskih) naredenja, koja nisu ni u starim ni u novim evidencijama (tefterima) carske blagajne zavedena. Zbog toga sultan naređuje, da *franački i latinski*, odnosno dubrovački trgovci imaju te pristojbe utjerivačima plaćati, jer bi u protivnom slučaju to bila nepravda i šteta za fiskus, a prouzrokovalo bi i manjak kod plaćanja beriva vojnima tvrđave Vac. Nepokorne treba smjesta pod prajnom dotjerati čuvaru Budima, veziru i vojskovođi (serdaru) *Musa-paši*,³⁸ gdje će im se na budimskom divanu po zakonu suditi.

Nekoliko mjeseci kasnije Dubrovnik je ponovo ishodio, da se iz Carigrada uputi tadašnjem budimskom veziru *Džafer-paši*³⁹ ferman, koji je bio u prilog dubrovačkog gledišta. Kod beogradskog kadije Mustafe, sina Husejnova, ovjereni prijepis nosi oznaku B⁴³ 5, a datum je ispostavljanja početkom džumade I 1044^h (to jest 23. X. do 1. XI. 1634). Po sadržaju je u suštini istovetan s naprijed opširnije izloženim originalnim fermanom A⁷ 97. U njemu se čak poziva na spor, koji je s opunomoćenikom vackog nazira Fejzullahom raspravljen na carskom divanu. Jedino je interesantno istaknuti, da se u uvodnom dijelu izričito navodi, kako su dubrovački trgovci za prodanu robu u Istanbulu, Drinopolju i Brusi plaćali carinu *po običaju i zakonu*, dok su u drugim pokrajinama i u Rumeliji za 2°/_o-nu carinu davali godišnje tovar akči. Osim toga, za razliku od fermana A⁷ 97, nisu pri kraju navedene baš nikakve kaznene sankcije.

S obzirom na kronološki red i na okolnost, da je po sadržaju potpuno identičan s tom našom kopijom fermana (B⁴³ 5), pozivamo se i na

³⁸ Musa-paša je po ZAMBAUR-u, str. 169, bio budimskim vezinom od 1042–1044^h (od 19. VII. 1632. – 16. VI. 1635).

³⁹ U ZAMBAUR-ovoj Genealogiji u popisu budimskih paša br. 159 na str. 169 naveden je Džafer odmah poslije Husejna. Prema tome su oni u godini 1044^h (27. VI. 1634. – 16. VI. 1635) jedan iza drugoga bili paše u Budimu.

dubrovački hrvatski prijevod *fermana*, koji je u cijelosti objavljen u *Tursko-srpskim spomenicima* Gl. Elezovića (Beograd 1932) na str. 17-19 pod br. X. Taj prijevod je bez datuma, ali mu je priklopljen jedan turski original od kraja džumade I. 1044 (to jest 12. do 21. XI. 1634), dakle oko dvadesetak dana poslije naše turske kopije B⁴³ 5.

U državnom arhivu Dubrovnika čuva se pod signaturom B⁴³ 7 i jedna sudska nagodba, zapravo zapisnik o nagodbi dubrovačkog dragomana Andrije Fiorija s nazivom vacke mukate Davudagom. Zapisnik je sačinio kadija Omer, sin Inasov u Mitrovici (Dimitrofece), kojeg je potvrdio i beogradski kadija Mustafa, sin Husejnov. Datiran je početkom rabi'a II 1045. (to jest 14.-23. IX. 1635). Nagodba se odnosila na 3.700 volovskih koža, koje su još za vezirovanja umrlog Džafer-paše u Budimu iz Novog Pazara prevezene u Beograd, pa je za njihov prijevoz i ostale troškove navodno utrošeno 7 tovara i 50.000 akči, zbog čega je i došlo do tog teškog i dugotrajnog spora. Posredovanjem muslimana i pomirljivih ljudi oni su se nagodili, da se Davudagi isplate u svemu četiri tovara akči. Na poledini je kratka uputa, po kojoj se trebalo ishoditi carsko naređenje kajmakamu, da bi se u smislu nagodbe izručile volovske kože, koje se čuvaju u Beogradu.

Originalni ferman Murata IV od sredine rabi'a II 1045^b to jest od 24. IX. do 3. X. 1635., pod signaturom A⁸ 118, izdan je u logoru na poljani *Valisvar* (?) (Vukovar?) upravo u smislu prednje upute, a na molbu dragomana Andrije Fiorija. On je zaista i upućen jedino beogradskom kajmakamu Mehmedu, pa se u njemu naređuje, citirajući uglavnom tekst prednje sudske nagodbe, da se dragomanu Fijoriju, izruče volovske kože i da se ubuduće nesmetano propuste volovi i bivoli i ostala roba u Rumeliji, Novom Pazaru i okolini, Foči i gdje god bilo, ukoliko idu u Dubrovnik ili dolaze iz Dubrovnika. Sve se to ima predati spomenutom dragomanu.

Budući da nije datirana, donosimo kratak sadržaj isprave pod signaturom E¹¹ 21 36 na posljednjem mjestu. Radi se o jednoj kolektivnoj peticiji (mahzaru) učenjaka, dobrih ljudi, vojnih posada i ostalih »siromaha« (ljudi, žitelja) Novog Pazara u bosanskom vilajetu (pokrajini), koju su uputili sultanu. Među 18 potpisa i 17 pečata (muhura) nanizanih ispod samog teksta predstave, prvi je s lijeve strane potpis i muhur Hasana, kadije (mevlā) u gradu Novog Pazara, a drugi do njega je potpis i pečat kadije u kadiuku (biqazā) Trgovište, koji je u svom potpisu istakao svoje ime ovako: »Mehmed Veli od potomstva Hadži-Bajrama«. Jedino je na njegovu muhuru urezana godina 1032^b (to jest 5. XI. 1622. do 24. X. 1623.). Na temelju toga, a i po sadržaju predstave, dalo bi se zaključiti, da ta isprava kronološki ne bi došla na posljednje mjesto, nego bi je trebalo svrstati prije naprijed regestovanog *fermana* A¹⁰ 29a (na str. 353).

Potpisnici u svojoj molbi caru ističu, kako su dubrovačka vlastela još od sultana Orhanova stoljeća postojni u svojoj privrženosti i da im je za njegova carevanja u ruke dana vjerodajnica, u smislu koje dubrovački trgovci, osim u tri (prijestolna) grada slobodno dolaze u pokrajinu Rumeliju i u tamošnjim varošima i selima trguju pod uvjetom, da od te robe, kakva god bila, plaćaju 2°/_o eraru. To su (kasnije) prenzeli u zakup, da u tri godine plaćaju tačno tri tovara akči, a ubiranje (carine) i polaganje u blagajnu vrše egzaktori (šamili) koje oni imenuju. Zbog toga je naredeno, da im se nitko drugi ne upleće u pogledu pristojbe i carine u njihove toware robe, pa se tako dosada i postupalo. Posljednje dvije godine je, međutim, nazir Vaca na neki način izvadio časno (carsko) naređenje i u spomenuti grad (Novi Pazar) poslao svoje ljude, koji od dubrovačkih trgovaca uzimaju 18 akči carine i pristojbe na svaku volovsku i bivolju kožu, koju oni kupe, pa ih tako šikaniraju. Ta novotarija i ružna praksa je za siromahe trgovce veliko nasilje i zlo. I ako se ta nepodopština ne ukine, svi će trgovci odustati od trgovine i propasti. Pa i siromašna raja, koja je na prijevozu (robe) zarađivala i od toga plaćala danak i ostale namete, bit će oštećena izostankom trgovaca. Stoga mole cara, da se ta nepodopština ukine.

*

Upoznavši se tako sa sadržajem naprijed navedenih turskih listina lakše će se shvatiti puni i doslovni prijevod našeg *circularnog fermana*, koji treba da odrazi bombastičnu titulaturu od najvećih do nižih funkcionera turske uprave u više provincija, a pored toga i komplicirani stil i način izražavanja.

Taj se ferman također čuva u dubrovačkom Državnom arhivu, u omotu »Nesređenih dokumenata«, ovijen košuljicom, koja je označena sa »XI«. Sama isprava nije još dobila nikakvu arhivsku signaturu. Pisana je na čvrstom debljem papiru za isprave, smeđe-bijele boje, dimenzije 56 × 37 cm, i vrlo dobro je očuvana. Njen tekst od 27 redaka »divāni-riq'a« vrste pisma zaprema površinu od 29.5 cm širine i 26.5 cm visine.

Invokacija »huwa« (»On«, t. j. Bog) nalazi se kao obično sasvim pri vrhu u sredini isprave, a ispod toga je velika kičena *tugra*,⁴⁰ t. j. »znak ili monogram sultana« Murata IV, izvučena (ispisana) nad samim tekstom tako, da joj donji potezi mjestimice zahvaćaju prvi redak teksta povelje. Širina joj je 31, a dužina 24 cm. Pismeni tekst i stilizovani krakovi te kičene tugre ispisani su odnosno izvučeni mastilom zlatne boje, pa i kod ukrasnih cvjetića plave i zagasito-crvene boje prevladuje zlatna boja.

⁴⁰ Joseph KABRDA, Quelques firmans concernant les relations franco-turques lors de l'expédition de Bonaparte en Égypte, str. 70¹. Više o tome u E. I. s. v. Tughra ili Paul WITTEK, Notes sur la tughra ottomane u časopisu Byzantion, XVII (1948) str. 311-334 i godište XX (1950) str. 267-293.

Ferman je upućen, kako ćemo i dalje vidjeti iz samoga prijevoda, namjesnicima Budima, Bosne, Rumelije, *beglerbegu*⁴¹ *Ozije (Očakova)*,⁴² zatim svima *sandžak-bezima*,⁴³ kadijama i kontrolorima (*müfettişler*), pobiračima prihoda, intendantima i sakupljačima dohodaka (*nâzir ve mubaşirin-i emvâl*) navedenih provincija (*ejaleta*), dakle mnogim višim i nižim funkcionarima jednog širokog područja, pa ga zbog toga nazivamo *ćirkularnim fermanom*.

Svima se nabrojenima naređuje, da se opisani incident ponovnog naplaćivanja carinske pristojbe na volovske i bivolje kože i pljenidba tih koža ne smije više ponoviti.

Budući da naša tiskara ne raspolaže slogom za tisak arapskim slovima, a faksimil izvornika, koji donosimo, nije na nekim mjestima bez muke čitljiv, donosimo i dešifrirani tekst povelje u čitljivom prijepisu autora ove radnje kao kliširani otisak, da bi se lakše moglo uspoređivati s *prijevodom*.

PRIJEVOD

Invokacija: *On* (t. j. Bog)

Tuğra (carski emblem): *Murad, sin cara Ahmeda, uvijek pobjednik!*

Vrlo poštovani veziru (ministre), svijetli muşiru (maršale), (osloncu) svjetskog poretka, koji pronicavim umom sređuje poslove ljudske zajednice i svrsishodnim razumijevanjem svršava najvažnije agende ljudskog roda, osnivaču izgradnje carstva i sreće, koji pojačava stupove blagostanja i slave, (1) mome veziru *Murteza-paşi*,²⁸ koji čuva *Budim* i koji je obasut svakojakim milostima najuzvišenijeg (vječnog) vladara, neka mu uzvišeni bog učini trajnom slavu; -

vrlo poštovani veziri i svijetli muşiri, (oslonci) svjetskog poretka, koji pronicavim umom sređujete poslove ljudske zajednice i svrsishodnim razumijevanjem (2) svršavate najvažnije agende ljudskog roda, osnivači izgradnje carstva i sreće, koji pojačavaju stupove prosperiteta i slave i koji su obasuti svakojakim milostima najuzvišenijeg (vječnog)

⁴¹ *Beglerbeg* ili u perzijskom prijevodu *mîr-i mirân* je vojni i civilni upravnik i zapovjednik jedne provincije. Usp. DUDA H. W., *Balkantürkische Studien*, Sitzungsberichte der Ak. d. Wiss., Wien, Phil.-Hist. Kl., 226. Bd., I. Abt., str. 20³.

⁴² Turska tvrđava *Ozija*, ruski *Očakov*, bila je na sjevernoj strani ulaza u zaljev *Derdapa*. Usp. A. GLESNICKI, *Bosanska vojska pod zapovjedništvom Bećir-paşe Čengića u Rusko-turskom ratu god. 1737* (RAD JAZU br. 269-121) str. 114¹⁵ i str. 124. - Zatim *Samibey FRÄSERI, Qāmūs al-aclâm* (Q A), knj. II, str. 1065. - U nas ima i stihovna drama od Safvetbega BAŞAĞIĆA, *Pod Ozijom ili Krvava nagrada, Dramatski spjev iz XVI. vieka*, Sarajevo, 1905.

⁴³ Vlasnik lena i komandant trećeg poziva (lenske vojske) jednog upravnog područja, koje se zvalo *sandžak*, nešto poput *okruga*. Usp. DUDA H. W., op. c. str. 20². »Lehensinhaber und Kommandant des Lehensaufgebotes einer Sandžak genaunten Verwaltungseinheit«.

طفا :

مراد بن احمد خان مظفر دأما

- 1) دستور ملكوم مشير مفتح نظام العالم مدير امور الجمهور بالفكر الثاقب
متم مرام الانام بالرأى الصائب محمد بنيان الدولة والاقبال مستند
اركان السعادة والاجلال
- 2) المحفوف بصنوف عواطف ملك الاعلي بدون محافظة منده اولان
وزير مرتضى باشا ادام الله تعالى اجلاله و دستوري الملكوم
مشيرى المفتح نظام العالم مدير امور الجمهور بالفكر الثاقب
متم مرام الانام بالرأى الصائب محمد بنيان الدولة والاقبال
مستند اركان السعادة والاجلال المحفوف بصنوف عواطف ملك
الاعلي بوسنه محافظه منده اولان وزيروم
- 3) محمد ياشار روم ابلى اياالته وزارته متصرف اولان عطفي باشا
ادام الله تعالى اجلالهما دامير الامراء الكرام كبير الكبراء الفخام
ذوالقدر والاحترام صاحب العز والاحترام
المختص بجزيد عنايت ملك الاعلي اوزى بكير بكيسى ... دام
اقباله ومفاخر امراء الكرام مراجع الكبراء الفخام ذوالقدر
والاحترام المختصون بجزيد عنايت الملك العالم ذكر اولفان
- 4) اياالته واق اولان سنجاقبارى دام عزهم ومفاخر القضاة

1) u originalu bez diakritičnih tačaka.

والحکام معادن الفضائل والکلام ذکر اولئان ایالمردہ واقع
 اولان قاضیلر و مفتیلر زید فضلرهم و مفاخر الامثال والاقران
 محصل اموال و ناظر و معاشرین اموال اولئلر زید قدرهم توفیق
 رفیع همایون و اصل اولیجی معلوم اولاکه دوبره و نیک
 الجیلری اردوی همایونغه عرض حال صرئوب در تیوز بیلدن
 برو دوبره و نیک

8) بکاري استانه سعادت عیوریت و انقیاد اوزره اولوب قدرین
 اجداد عظام انارالله تعالی بر اهلیهم زه زمان سر بفلرندن
 برو اللرنده اولان عهد نامته همایونده محروسه استابول و
 ادرنه و بروسه دن

9) غیری روم ایلی ایالمردینه واران تاجملری الوب صنادقلری
 متاعلرندن گرنده ایسه یوزده ایکیشر اقمه کمرک لوبن صبری
 ایچون و یروب ادا ایلمک شرطیده دوبره و نیک (!) بکاري
 اوج بیلده او هیوز بیک اقمه

10) هر سنه یوز بیک اقمه الجیلری الیله داخل خزینه اولوب مقاطعه
 لر نیک قطن زیاده و تقصان اولطیوب اصناد عمال و ملتزمین
 و نظار داعی من بعد دخل و تعرض ایتمیوب اجمعه کندولری
 طرفندن

11) امین تعیین اولئان عاملری جمع و تحصیل و داخل خزینه ایدوب بو
 وجهله عمل اولنور ایکن اصناد عمال و ملتزمین و نظار تکرار
 بازر کالردن کمرک و رسم طلب ایدوب ریجیده ایلد کلرین
 مقدا بایه

2) u originalu je pogrešno: anārahū'l - lahu...

72) مسیری اعلامه عرض اولند قد ه خط هما یون سعادت مقرونم ایله
 نقد کلری منع و دفع اولنوب اوستوب مسابره اوزره عمل اولنده ده یو
 فرمان عالی شایخ صادر اولقله مالیه ددیوان هما یونم طرفندن
 متعدد و مؤکد

3
14)

او امر شریفه ویریلوب مریحینجه عمل اولنورکن ایکی سنه دن بو
 واج ناظری اولان مفضل عهد نامه هما یونمه و خط شریفه
 مخالف و قدیمدن اولیکلانه مفایر خلاف واقع انرا ایدوب

4
15)

بو طریقله امر المقله دوبره و نیک
 بازار کاناری ک الوب کوندر کلری اوکوز درسی و جاموس د سایر
 امسعدن یکی دن رسم مکرتک طلب ایدوب یکی بازار نام
 قصه یه ادر کوندروب انده بولنان اوج بیگ قطعه
 اوکوز و جاموس دریلرین

15)

جبراً الوب بلغراره کتورمک ایله زیاده ظلم و نقدی ایلتمدر
 ده یو نظام ایلد کلرنده منع و دفع اولنوب الرنده اولان تمکاناری
 مریحینجه و قدیمدن اولیکل و کی اوزره عمل اولنوب من بعد
 اولو جهله ظلم

16)

و نقدی ایندر لوب و جبراً النان اوج بیگ قطعه اوکوز و جاموس دریلرین
 اگر ناظر مزبورده در و اگر غیریده در و بالجمله هر کیمدن منوجه
 اولور ایسه بعد الثبوت کرو الوی ملک با بنده عنایت رجا ایلد کلری
 اجلدن خیرص

3) *Ispravno bi bilo „baxerganlerinin“*

4) *napisano je tako, da bi trebalo citati „niku de“ ili „yonki de“, ali smo posmislu i po slicnosti petoj proredu slijeđećoj riječi „yeni baxar“ usvojili citanje: „yeni-den“.*

17) مزبور یا یہ سرور اعلیٰ غرض اولیٰ قدرہ جو بدعت رفع الیوب عہد نامہ
ہما یونم جو جینچیم عمل اولیٰ قدرہ جو خط ہما یون سعادت مقرونم ایلہ فرمان عالی نام
صادر اولیوب جو جینچیم عمل ایوب سرور (۱) و ذرا اشارت الیہ و میریان
و سجا قبکری

18) وقضاة و مفتیوں و محصل اموال اہناد و عمال ملتزمین و نظار و مہاسرین
اموال سرور من بعد و ذرہ و نیک قاجوری محالک محروسہ و قرہ ذہ
و کزہ کتور دکلری و الوب کتور دکلری او کوزدیری و جاموسن و سایر
مناعلری

19) ہر ذریعہ قطعاً مکرم و رسم نامی ایلہ اقبیر لری الغیوب و سایر اہدات اولیان
تکالیف سابقہ دن دخی نسبتہ تکلیف و طلب ایبدر مہ سز متویلاہ
امنا و عمال ملتزمین و نظار جو خصوص بزم شرط الترامزہ داخلدر

20) و یا خود اسکا کلمہ کلمہ و یا امر شریف وارد افسردہ یو بر و مہلہ
دخل و تقرض ایبدر مہ سز و عادت قدیمہ مخالف دخل ہما یون سعادت
مقرونمہ مفایر جبراً و غصباً الدکلری جلد کاو (۱) جاموسن دانی
بعد الثبوت

21) متوجہ اولیٰ قدرن عینی ایلہ الویرہ سز متویلائی فروخت و ضایع ایلمبار ایہ
بہا لرین سرعلہ حکم ایوب بیقصور الویروب کسنتہ بہ عناد و مخالفت
ایبدر مہ سز متویلائی منغ ایلہ منغ اولیوب (۱) عناد و مخالفت ایبدر لہ
ایہ انک کبی محتاج عرض

5) U originalu bez diakritičkih tačaka.

6) U originalu je bez diakr. tačke na slovu „ž“.

7) U originalu su diakr. tačke izostale, jedino imaju pod „ž“.

8) U originalu izostanuljeone diakr. tačke.

22) اولن لردن ايسه بازوب عرض ايليه سز امر شريفه مخالف كنيه ايسن
 ايندرميه سز شويلكي خط هماون سعادت مقرونم مقتضا سنجيه
 ويريلان امر شريفه مخالف بر طرفه ايله امر ايراز ايدر لر ايسه تاخيره قوتوب⁹
 عمل ايلهم سز زياده عناد ايدر لر ايسه اللردن

23) الوب در كيه ايدوب مهر ليوب استانه سعادتم ارسال و بو امر
 جليل القدرم مو جنبه عمل ايليه سز الحاصل دوبره و نيك بگلوي
 وجه مشروع اوزره قد عمدن صداقت و استقامت اوزره
 دو مستلقه ثابت قدم اولوب خراج گذارم

24) اولمعلم بازرگانلوي بو وجهله رنجيده اولند قارينم قطعا
 رضاي شريفم يوقدر الكوره مقيد اولوب ذكر اولنان بازرگانلره
 نقدي و تجاوز و خلاف شرع و قانون و مفاير امر همايون بر فرده
 رنجيده درمده ايندرميه سز شويلكي

25) خط همايونمه مخالف و عهد نامه¹⁰ همايونمه و قد عمدن اوليكلايه
 مفاير كينم وضع قديمي تضيير و بونلري رنجيده ايلهمك استر لر ايسه
 عدم تقيد كنه حمل اولنوب مشور اولور سز الكوره مهر بر كنز
 كر كي كي مقيد اولوب بو خصص ايچون نلار سده سعادتمه

26) شكاييت اولتملوا ايلهميوب وجه مشروع اوزره اولان امر مي وينه
 كتوره سز ده يو ماليه طرفندن امر شريفم و بر طلمه مو جنبه حكيم همايونم
 رها اتملين بيور دوم كه دستور الكرم و وزير اعظم ادام الله
 تقالي اجلاله يكي قيوهي باشا لردن عمر زيد مجده

27) وصول بولوقده بو بابده ماليه طرفندن ويريلان امر شريفم مو جنبه
 عمل ايدوب من بعد خلافتنه جواز كو سترميه سز شوييله بيلا سز

9) Područeno je iknad kethka utisnuto, pa je
 bez diakr. tačkaka napisano.

علامت شریفه اعتماد قیلا سر تحریر آتی او اخر شهر زوی القعه
الشریفه سنه ثمان و ثلثین و الف

سورت
صحرائ
از تلمید (10)

10) U originalu nema diakr. tačaka.

vladara, čuvaru *Bosne* mome veziru (3) *Mehmed-paši*,⁴⁴ i *Mustafa-paši*,⁴⁵ koji je u činu vezira upravitelj pokrajine *Rumelije* – neka im uzvišeni bog učini trajnom slavu – ; –

zapovjedniku odličnih zapovjednika, velikanu svijetlih velikana, cijenjenom i poštovanom imaoću vlasti i sjaja, (4) prekomjernom milošću najuzvišenijeg vladara počašćenom beglerbegu *Ozije* ... (ime ostalo nepopunjeno) – neka mu potraje sreća; –

odličnicima plemenitih zapovjednika, uočistima svijetlih velikana, cijenjenim i poštovanim, koji su obiljem milosti sveznajućeg vladara počašćeni, (5) sandžak-bezima spomenutih pokrajina – neka im traje čast; –

⁴⁴ SO. knj. IV, str. 156 bilježi, da je 1037^b (12. IX. 1627–30. VIII. 1628) postao bosanski namjesnikom a 1043^b (8. VII. 1633–26. VI. 1634) namjesnikom (valijom) *Ozije* (Očakova), intimnim prijateljem (mušāhib) sultana *Murata IV* i vezirom, ali je 1044^b (27. VI. 1634–16. VI. 1635) svrgnut. Po E. I. (fr. verzija), knj. I, str. 6, s. v. *Abāza* on je 29. safera 1044^b t. j. 24. VIII. 1634 i pogubljen. – Vidi i Q A, knj. I, str. 4 pod »*Abāza Mehmed paša*«. Zatim: *Tārih-i Navīmā*, 2. izd. iz 1281^b, 2. knj. str. 440 i 3. knj. str. 225–232. – J. von HAMMER, *Geschichte des osmanischen Reiches* (G O R), II. izd., Pesth 1835, 3. Bd., str. 128 i d. te str. 140 i d.

⁴⁵ Prema S O, knj. IV, str. 388 to je vjerojatno *Mustafa paša - Softa odn. Sühtes*, koji je 1032^b, t. j. između 5. XI. 1622. i 24. X. 1623. imenovan namjesnikom (valijom) *Rumelije* a 1036^b t. j. između 22. IX. 1626. i 11. IX. 1627. dobio titulu vezira te 1038^b (31. VIII. 1628–20. VIII. 1629) imenovan glavnim tefterdarom (baš defterdar), dok 1041^b (30. VII. 1631–18. VII. 1632) nije bio svrgnut, a 1043^b (8. VII. 1633–26. VI. 1634) i pogubljen.

ponosi sudija i čuvara prava, rudokopi vrlina i retorike, koji su sudije i inspektori u spomenutim pokrajinama – neka im se vrlina uveća – ;

videnima među kolegama i vršnjacima, (6) koji su pobirači prihoda, intendanti i utjerivači pristojbi – neka im se vrijednost uveća – ,

kada stigne visoki carski znak neka se zna:

Budući da su dubrovački izaslanici carskoj mi vojsci podnijeli predstavku, u kojoj su se požalili, da su im učinjena mnoga nasilja i nepravde i pored toga što su dubrovački knezovi pragu moje sreće već četiri stotine godina (7)⁴⁶ neizmjereno odani i privrženi te odavna (još) iz sretnog doba mojih velikih predaka – da im veliki bog osvijetli njihove argumente – drže u svojim rukama carsku vjerodajnicu (8), prema kojoj njihovi trgovci, koji dolaze u pokrajine (ejaleta, – ranije isto što i vilajet–) *Rumelije* osim (bogom) šticeknog *Istanbula*, *Drinopolja* i *Bruse*, mogu (tamo) da kupuju kakvu bilo robu pod uvjetom, da eraru dađu i polože po dvije od stotine akči carine.⁴⁷ Dok su tako dubrovački knezovi preko svojih izaslanika uplaćivali (državnoj) blagajni tri stotine hiljada akči⁴⁸ u tri godine (9) (odnosno) svake godine po sto hiljada akči, a njihove periodične otplate nisu bile veće ni manje i dok se otada nisu u to upletali ni miješali povjerenici (*umenā*), egzaktori pristojbi (*ummāl*), preuzimači (*muttezimīn*) i nadzornici (intendanti, *nuzzār*), (10) nego su (pristojbe) kupili, pobirali i u blagajnu polagali utjerivači

⁴⁶ Dubrovčani su u mnogim svojim predstavkama i žalbama Porti još određenije nego ovdje isticali, da su od vremena sultana Orhana podložni i odani tributari Turske, poprativši to konstatacijom, da je otada već 400 godina, što je svakako preuveličano, kada se zna, da je sultan Orhan vladao negdje od 1326.–1359./60. (poblize E. I., fr. izdanje knj. III, str. 1067 i d. s. v. ORKHAN) i da tek od 1344. prelazi u akciju na Balkanskom poluostrvu. Tako je napr. u dva po sadržaju i datumu jednaka originalna nišana (carske odredbe) istog sult. Murata IV od 16.–25. I. 1630. pod sign. A¹⁰-29a i 30 i u fermanu njegova nasljednika sult. Ibrahim od 28. VII.–6. VIII. 1643. pod sign. A⁵-23a dubr. Drž. arhiva izričito navedeno, da su Dubrovčani vjerni tributari od vremena sultana Orhana i da je otada do momenta izdavanja tih povelja 400 godina. Da li je Dubrovačka republika još od Orhana dobila neke vrste vjerodajnice i dozvolu slobodnog trgovanja po Turskom carstvu, nije tačno utvrđeno, pa se o tom mišljenja razilaze. To je H. HADŽIBEGIĆ u svojoj opširnoj i zapaženoj studiji pod naslovom *Džizja ili harač* u časopisu P O F (knj. II–IV, str. 55–135 i knj. V, str. 43–102), knj. III–IV, str. 59 u napomeni 18 pregledno i dokumentirano prikazao. Ako se uzme i početak Orhanove vladavine kao polazna tačka dubrovačko-turskih odnosa, bilo bi to u slučaju našeg cirkularnog fermata tek razdoblje od okruglo 300 godina.

⁴⁷ Vidi napomene 10 i 11.

⁴⁸ *Akča* je mali srebrni novac u početku težine jednog grama, ali se ta njezina težina smanjivala sve do kraja 17. st., kada je pala na težinu od 0.13 g. Poblize u E. I. (franc. izdanje) s. v. GHRUŠH, knj. II, str. 174 i d. – Zatim u GIDNS, knj. V, sv. 3, str. 353⁴⁶ te u *Spomeniku SAN* br. LXXIX, drugi razred, 62/2, *Turski dokumenti manastira sv. Trojice kod Plevlja*, str. 76, s. v. akčaa. Vrijednost akče u odnosu na zlatnik (dukat) prikazao je H. HADŽIBEGIĆ u V. knjizi sarajevskog časopisa P O F na str. 52 i d., pa se iz tog izlaganja vidi, da je akča u doba Murata IV (1623–1640) pa prema tome i godine 1629, kada je ta naša povelja izdana, veoma nisko kotirala, budući da se u to vrijeme za jedan zlatnik plaćalo 250 akči. Vidi i FEKETE L., op. c., str. 238 i 636.

(*‘ummāl*), koje su sami kao pouzdane određivali, nedavno je uzvišenom podnožju mog prijestolja saopćeno, da su povjerenici, utjerivači (pri-
stojbi), zakupnici i intendanti ponovo od trgovaca zahtijevali carinu i
pristojbu i time ih uznemirivali.⁴⁹

Mojim blagoslovenim carskim pismom njihova su nasilja zabranjena
i otklonjena time, što je izdata moja uzvišena zapovijed, da se postupa
na stari način, a i financijska uprava i moja carska kancelarija (divān-i
humāyūnum) izdale su mnoge stroge i ponovljene (12) uzvišene naloge,
u smislu kojih se postupalo sve dok prije dvije godine intendant u
*Vacu*⁵⁰ *Mustafa* protivno mojoj carskoj vjerodajnici i moje uzvišenom
pismenom nalogu te suprotno odavno uobičajenom (ranijoj praksi) i
u opreci s činjenicom nije izvijestio, da je nekim putem dobio nalog
(13) i ponovo tražio carinsku pristojbu za volovske i bivolje kože i za
ostalu robu, koju su dubrovački trgovci kupili i otpremili. On je poslao
(svoje) ljude u varošicu zvanu *Jeni Pazar (Novi Pazar)* i na silu im
oduzeo tri hiljade komada (14) volovskih i bivoljih kože, što su se tamo
našle, pa ih otpremio u *Beograd* i tako im učinio veliku nepravdu i
nasilje.

U smislu isprava, koje su im (Dubrovčanima) u rukama i kako je to
odavno uobičajeno i provođeno (15) sve se to ima zabraniti i ukinuti,
pa se odsada na taj način ne smije dopustiti, da se čini nasilje i ne-
pravda. Budući da su u stvari vraćanja nasilno oduzetih tri hiljade ko-
mada volovskih i bivoljih kože – pošto se utvrdi, da su bilo kod spo-
menutog intendanta ili kod koga drugog i *uopće ma od koga bile upu-
ćene*⁵¹ – zamolili milost (16) i spomenutu okolnost izložili podnožju
moga uzvišenog prijestolja, izdat je zajedno s mojim sretnim carskim
pismom uzvišeni moj nalog (ferman), da se ta nepodopština (bid‘at)
ukloni i u skladu s mojom carskom vjerodajnicom postupi. U tom smi-
slu postupite (i) vi, koji ste naprijed spomenuti veziri (ministri), po-
krajinski namjesnici (mir-i mirān),⁵² sandžak-bezi (civilni i vojni okru-
žni načelnici)⁵³ (17), sudije (quzāt), inspektori (müfettişler),⁵⁴ pobirači
dobara (muhaşşili emvāl), povjerenici (umenā),⁵⁴ poreznici (‘um-

⁴⁹ U vezi termina «emīn- u pl. umenā» (povjerenik), «multezim- u pl. multezimā» (preuzimač), «‘āmil- u pl. ‘ummāl» (egzaktor, utjerivač), «nāzir» u pl. «nuzzār» (nadzornik, intendant) i «müfettiş u pl. müfettişler» vidi FEKETE L., op. c., str. 85 i sl.

⁵⁰ Vác ili, kako u ispravi piše, Vādž jest mjesto u Mađarskoj na Dunavu, kojih 30 km sjeverno od Budima. Danas broji oko 40.000 stanovnika. Usp. FEKETE L., op. c. str. 240¹⁵.

⁵¹ Kolebamo u prijevodu kurzivom istaknutih riječi, koje na turskom originalu glase: «ve bileümle her kimden müteveccih olursa», jer bi konjektura zahtijevala, da se kaže «i uopće kod koga god bile» (sve bilcümle her kimde mevcud olursa), ali je takvu pisarsku griješku u ovom slučaju nemoguće pretpostaviti, to stim manje, što u početku 21. retka u istom smislu (kontekstu) opet stoji «müteveccih olanlar-dan».

⁵² Vidi napomenu 41.

⁵³ Usp. s napomenom 43.

⁵⁴ Vidi napomenu 49.

māl),⁵⁴ zakupnici (multezimīn),⁵⁴ intendanti (nuẓẓār),⁵⁴ i komesari robe (mubāšīrīn-i cmvāl),⁵⁵ te ubuduće nemojte dopustiti, da se dubrovačkim trgovcima ma što od uvedenih teških nameta nametne i traži niti da se od njih ubira novac s naslova bilo kakve carine i poreza na volovske i bivolje kože i ostalu robu, koju oni u mojim (bogom) štićenim pokrajinama na kopnu i na moru dopreme, kupe i otpreme. Pa ni onda, ako bi povjerenici, poreznici, zakupnici i intendanti rekli, da je to uključeno u njihove uvjete zakupa (18 i 19), ili da je preko (njihovih) skela došlo ili da je stigla časna zapovijed, ni pod kojim bilo vidom nemojte dopustiti, da se upleću i nasrću.

Dakle, volovske kao i kože bivolje, koje su, protivno starom običaju i suprotno mome blagoslovenom carskom pismu silom i bespravno oduzete, imate odmah, pošto se (to) utvrdi (20), od onih na koga su upućene (na koje to pada)⁵⁶ sasvim iste (u jednakoj količini) oduzeti i vratiti. Međutim, ako su (ih) prodali ili izgubili, neka se sudski odredi njihova vrijednost i bez zaostatka smjesta nadoknadi, a da (pritom) nikome ne dopustite, da se suprotstavlja i prkosi. Bude li ih, koji se i pored zabrane ne sustegnu, nego se protive i prkose, pa ih kao takve treba prijaviti, (21) imate ih popisati i podnijeti (dostaviti). Nikome ne dopustite da radi protiv moje časne zapovjedi, pa čak ni tada, ako bi protivno mome uzvišenom nalogu, izdatom u skladu s mojim blagoslovenim carskim pismom na neki način pokazali i nalog, da ga zapostavite i da po njemu ne postupite. Ako se odviše suprotstavljaju (22), oduzmite im ga iz ruku, stavite u omot, zapečatite i pošaljite pragu moje sreće (mome prijestolju) te postupite (tako) prema ovom visoko cijenjenom nalogu.

Ukratko: budući da su dubrovački knezovi na izložen način od davnine (svojom) vjernošću i ispravnošću ostali u prijateljstvu nepokolebljivi i plaćaju danak (23), nije nikako u skladu s mojim uzvišenim pristankom, da se njihovi trgovci na taj način šikaniraju.

Prema tome pripazite, da se spomenutim trgovcima ne čini nepravda i nasilje i da se protivno šerijatu i zakonu (vjerskom i carskom zakonu) nitko ne smeta i ne uznemiruje (24). Ako bi se nekom prohtjelo da protivno mome carskom pismu i mojoj carskoj vjerodajnici i suprotno odavno uobičajenom (postupku) izmijeni stari red i poredak i da te (trgovce) uznemiri, pripisalo bi se Vašoj nebudnosti i bili biste odgovorni. Prema tome neka svaki od Vas pazi kako treba, da ne bi u tom pogledu ponovo došlo do pritužbe mome sretnom prijestolju (pragu moje sreće) (25) i da se moja zapovijed na izloženi način izvrši. U tom smislu je od strane financijskog odjeljenja izdat moj uzvišeni nalog i u suglasnosti s time zamoljena je moja carska odredba, pa sam naredio ovako: kada (vam) dođe Omer – neka mu se uveća slava – jedan od novih natkomornika⁵⁷ mog plemenitog državnog ministra i mog velikog

⁵⁴ Vidi napomenu 32.

⁵⁶ Usp. s napomenom 51.

⁵⁷ U originalu: «yeni kapucu bašalatindane».

vezira - da mu bog učini trajnom veličinu - (26) postupite u skladu s mojim naredjenjem, što ga je u toj stvari izdala financijska uprava i odsada nemojte dopustiti išta protiv toga. Tako da znate i da vjerujete časnom znaku.

Pisano u posljednjoj dekadi mjeseca časne zu'l-qa'de, godine 1038^h (= 12.-21. VII. 1629). (27)

U logoru na poljani kod *Iznikmida*⁵⁸

Na poledini je tog kićenog fermana stilizovani znak o parafiranju »šahh šud« i ništa više.

*

Cjelokupni sadržaj naprijed izloženih turskih isprava dovodi nas do zaključka, da je trgovina volovskim i bivoljim kožama bila vrlo razvijena i da je ujedno predstavljala bogat izvor prihoda, kako za pokriće izdataka turskih vojnih posada budimske oblasti, tako i za trgovačku bilansu Dubrovačke republike.

Spor između Vacke mukate i Dubrovnika nastao je u prvom redu zbog toga, što su upravna i financijska nadležstva turske Mađarske smatrala, da su ta područja osvojena poslije izdavanja carskih vjerodajnica (ahdnama) Dubrovačkoj republici i da u tim vjerodajnicama nije bilo ni spomena o volovskim i bivoljim kožama. Dubrovnik je, međutim, stao na gladište, da se njihove privilegije iz ranijih vjerodajnica odnose na *svu robu*, kojom se trguje, i na cijelo područje otomanske imperije u Evropi, pa s tom motivacijom nije htio da plaća carinsku pristojbu na volovske i bivolje kože ni u tim kasnije osvojenim područjima.

Sve carske odredbe i zapovijedi, koje smo naprijed citirali i koje su ispostavljene u Carigradu ili gdje drugdje izvan budimske oblasti, a to su A¹⁰ 26, A⁸ 112a, A¹⁰ 29a, A⁷ 97, B⁴³ 5 i naš cirkularni ferman bez signature, priznavale su i potvrđivale dubrovačko gladište. Jedini izuzek čini prijepis cirkularnog fermana A⁸ 112a, koji je ovjerio novopazarski kadija Mustafa, jer se u njemu štite interesi i prava vackog finacijskog područja.

⁵⁸ Mjesto ispostavljanja fermana nije bilo lako dešifrirati. *Iznikmid* je današnji *Izmit*. Leži na Mramornom moru u istoimenom zalivu, glavno mjesto okruga (vilajeta) Kodzaeli (Kocaeli ili Koca-İli) s oko 30.000 stanovnika. Ujedno je glavna baza i luka ratne mornarice Turske republike s modernim brodogradilištem. U staro doba se to mjesto zvalo *Nikomedia*, koje je car Dioklecijan htio učiniti prijestolnicom Rimskog carstva. (Jean DENY et René MARCHAND, *Petit Manuel de la Turquie nouvelle* (Collection Monzie), Paris 1933, str. 276). Otomanski vladari su u Izmit odnosno Iznikmid vraćali za vrijeme svojih vojnih pohoda u Maloj Aziji, pa su radi lova i rasonode podizali i ljetnikovce. Tako je i sultan Murat IV, izdavač našeg fermana, sagradio dvorac s parkom, kojemu danas nema više ni traga. Kako je tada, t. j. početkom jula 1629. otpočeo vojni pohod velikog vezira Husrev-paša (rodom iz Bosne) protiv Perzijanaca u pravcu Hamadana, vjerojatno se i tim povodom Murat IV zadržao u Iznikmidu. (HAMMER, G O R, 2. izd., str. 30 i dr.). Više o tome gradiću u E. I. (fr. izdanju), knj. II, str. 603 i d. s. v. IZMID ili još mnogo opširnije u *Islam Ansiklopedisi* (I A), knj. V, str. 1251-1256 s. v. IZMIT.

Sve budimske isprave (E¹¹ 21 45, C^o 54a, A²⁰ 13, B¹⁴⁴ 9, B⁴³ 13, B⁴⁰ 4 i A¹¹ 1) bez izuzetka insistiraju na tome, da dubrovački trgovci plaćaju pristojbu, koju je propisao vacki intendant.

Kada se zna, da su budimski namjesnici uživali najveću samostalnost i ugled⁵⁹ te da su mnogi od njih imali ovlaštenje izdavati i fermane u ime cara (s njegovim znakom – tugrom), onda je lakše shvatiti, da su u tom predmetu izdavane protivurječne carske odredbe.

Pored toga se ne smiju pustiti iz vida tadašnje teške prilike u Turskom carstvu, izazvane dugotrajnim i skupim ratom s Perzijom, čestim pobunama janjičara i zakulisnom vladavinom žena (caricâ majki) u sultanovu haremu.

Zusammenfassung

RECHTSSTREIT ZWISCHEN DER REPUBLIK DUBROVNIK UND DEM TÜRKISCHEN STEUERBEZIRKSINTENDANTEN (MUQĀ(T)A'A NĀ(Z)IRI) IN VÁC BETREFFS DER ABGABEN IM HÄUTEHANDELSVERKEHR

Neben den vielen Schwierigkeiten und Hindernissen, die sich dem Handel der Republik Dubrovnik im Ottomanischen Reiche und im Mittelmeer seit den letzten Dezenien des XVI. Jahrhunderts in den Weg legten, waren häufig die Bestrebungen der türkischen Verwaltungs- und Finanzorgane der neu eroberten Provinzen die Handelsprivilegien der Republik Dubrovnik, die ihr die türkischen Sultane seit jeher gewährt hatten, zu bestreiten und in ihrem Gebiet nicht gelten zu lassen.

Ein solcher Fall ist der langjährige Streit zwischen dem Verwalter der fiskalischen Belange (Muqā(t)a'a nā(z)iri) in Vác und dem Freistaat Dubrovnik (Ragusa).

Im Dubrovniker Staatsarchiv hat der Verfasser neben dem Ferman (kaiserliche Verordnung), den er hier in der Fotokopie des Originals und eigenhändiger Abschrift als Faksimilewiedergabe nebst vollständiger kroatischer Übersetzung bringt, noch vierzehn türkische Urkunden, die sich auf diesen Streitfall beziehen, auszugsweise dargestellt. Auf Grund dieser Dokumente, die sich auf eine Zeitspanne von 1626 bis 1635 erstrecken, hat er vor allem die Dauer dieses Streites festgelegt. Ausserdem hat er diesen Dokumenten einen ausführlichen Auszug einer Kopie der Diwān-Verordnung (Diwān tezkeresi) in Buda vom 7.-16. III. 1591. in welcher aufschlussreiche Angaben über die fiskalische Organisation der eroberten Gebiete unter der Finanzverwaltung der Muqā(t)a'a von Vác enthalten sind, vorausgeschickt. Dieser Verordnung zufolge bestanden die Einkünfte der Vácer Muqā(t)a'a haupt-

⁵⁹ Usp. G I D N S, op. c., str. 348 i sl.

sächlich aus den Zollabgaben im Handel mit Ochsen und Pferden insbesondere aber mit Ochsen- und Büffelhäuten.

Erst nach diesem Exkurse geht der Verfasser auf die Darlegung der diesbezüglichen kaiserlichen Rundverordnung (Ferman) über, die er ebenfalls im Staatsarchiv von Dubrovnik dem Konvolut der »nicht geordneten Urkunden« entnommen hat und welche daher noch keine Signatur hat.

In diesem Ferman vom Sultan Murad IV., welcher im Lager auf dem Felde von *Iznikmid* (= Izmit) in der letzten Dekade des Monats Zu'l-qa'de 1038^h (12.–21. VII. 1629.) ausgestellt und an die Statthalter von Buda (Murteza Paša), von Bosnien (Mehmed Paša), an den Beglerbey von *Ozi* (Očakov), an die Sandžakbeys der obgenannten Provinzen, an die Richter (Qadis) und Inspektoren der angeführten Provinzen und an die Steuereinnahmer und Eintreiber wie auch an den Steuerintendanten adressiert ist, wird des langen und breiten dargelegt und angeordnet, dass von den Kaufleuten von Dubrovnik, die in den wohlgeschützten (ottomanischen) Provinzen ihren Handelsgeschäften obliegen, keinerlei Zoll- oder sonstige Abgaben einzuheben seien, da die Republik Dubrovnik diese mit einem jährlichen Pauschalbetrage von 100.000 Akçe der Hohen Pforte entrichtet. Es werden daher die obangeführten Verwaltungs- und Finanzorgane strengstens aufgefordert, dem Steuerbezirksvorstand von Vác *Mu(st)afā* und seinen Organen die Eintreibung der Zollgebühren auf die Ochsen- und Büffelhäute wie auch auf andere Handelsartikel, mit denen die Dubrovniker Kaufleute Handel treiben, zu untersagen.

Im Sinne derselben Verordnung (Ferman) müssen den Dubrovniker Kaufleuten die in Beschlag genommenen 3.000 Stück Ochsen- und Büffelhäute zurückerstattet werden. Es dürfe überhaupt nicht vorkommen, dass die Händler von Dubrovnik im Gegensatz zum ausdrücklichen Befehle des Sultans und gesetzwidrig behandelt würden, denn sie seien seit jeher treue und ergebene Tributzahler des Ottomanischen Reiches und es könne daher mit kaiserlichem Willen nicht in Einklang gebracht werden, dass sie ungerecht behandelt oder gar schikaniert würden.

Auf Grund der dargestellten türkischen Urkunden zieht der Verfasser die Schlussfolgerung, dass der Handel mit Ochsen- und Büffelhäuten sehr intensiv betrieben wurde und eine wichtige Einkommensquelle so wohl für den ottomanischen Fiskus wie auch für den Handel der Republik Dubrovnik bildete.

Ferner hebt er auch hervor, dass die Rechtsauseinandersetzung zwischen Dubrovnik und Vác durch die divergente Auslegung der kaiserlichen Ahndname entstanden ist, nachdem die türkischen Amtsstellen und die Statthalter von Buda der Ansicht waren, dass ihr Gebiet später erobert wurde und in den vorher ausgestellten Ahdnamen und Fermane Ochsen – und Büffelhäute nicht ausdrücklich erwähnt waren. Dubrov-

nik behauptete dagegen, dass sich seine Privilegien auf sämtliche Handelsartikel und somit auch auf die Häute beziehen.

Abschliessend weist der Verfasser noch darauf hin, dass sämtliche in Buda ausgestellten Urkunden diese Begünstigungen der Republik Dubrovnik konsequent bestreiten, während die in Konstantinopel oder anderswo ausgestellten Schriftstücke mit einer einzigen Ausnahme den Standpunkt von Dubrovnik anerkennen und ihn auch nachdrücklich respektieren.